

Ελένη Ασημάκου
Αρχαιολόγος, ΕΦΑΑΝΑΤ

Αρχαία Ανάβυσσος – Σύγχρονη Ανάβυσσος: Η συνάντησή τους μέσω δύο τεχνικών έργων*

ΣΤΗΝ ΑΝΑΒΥΣΣΟ, κατά τα έτη 2014-2017, πραγματοποιήθηκε η πρώτη φάση ενός τεχνικού έργου με τον γενικό τίτλο «ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗ ΟΜΒΡΙΩΝ ΑΝΑΒΥΣΣΟΥ, ΤΜΗΜΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ Α΄ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΑΝΑΒΥΣΣΟΥ». Στο πλαίσιο αυτού του έργου, που είναι συγχρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Ένωση (έργο ΕΣΠΑ δηλαδή), κατασκευάστηκε μία σειρά αγωγών για τη συγκέντρωση των νερών της βροχής. Οι αγωγοί περνούν από βασικές οδικές αρτηρίες της Αναβύσσου (Λεωφ. Καραμανλή, Αγ. Τριάδος και Μικράς Ασίας) και καταλήγουν στη θάλασσα.

Κατά τη διάνοιξη της τάφρου για την κατασκευή του αγωγού στην οδό Μικράς Ασίας αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες (εικ. 1), οι οποίες προστίθενται στο πλέγμα των αρχαιολογικών δεδομένων (τοπογραφικών – οικιστικών – ταφικών) που έχουμε για την περιοχή της Αναβύσσου και βοηθούν στην ανασύσταση της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής στην Ανάβυσσο κατά την αρχαιότητα.

Κατά πρώτο λόγο βρέθηκαν: μεγάλο τμήμα ενός επιμήκους ισχυρού τοίχου και μικρό τμήμα ενός δεύτερου, παράλληλου του που ακολουθούσαν, με μικρή απόκλιση, τον άξονα της οδού Μικράς Ασίας, δηλαδή Β-Ν (εικ. 1). Μεταξύ των δύο τοίχων, που απείχαν μεταξύ τους 4,5μ. υπήρχαν επάλληλα στρώματα αμμοχάλικου που καταδεικνύουν τη διέλευση νερού. Στους χάρτες του J.A. Kaupert του 19ου αι.¹ σημειώνεται στην περιοχή η ύπαρξη ρέματος, του οποίου την πορεία ακολουθεί η σημερινή οδός Μικράς Ασίας. Φαίνεται λοιπόν ότι η κατασκευή των δύο τοίχων συνδέεται με μία προσπάθεια διευθέτησης της ροής του νερού.

Εστιάζοντας την προσοχή μας στους προαναφερθέντες τοίχους επισημαίνουμε τα εξής:

Ο ανατολικός τοίχος, που αποκαλύφθηκε σε ευθεία πορεία, σε μήκος 80μ., σωζόταν σε ύψος 1.30-1.60μ. και είχε πλάτος περί τα 0.70-0.80μ., έως και 1.00μ.

* [Σ-03: 04-10-2018 19:40 / Ε-02]

1. Curtius-Kaupert-Milchhoeffer 1881-1900, πίν. XVII.

σε ορισμένα τμήματά του (εικ. 1). Ήταν κατασκευασμένος από αδρά επεξεργασμένους λίθους, τοποθετημένους σε επάλληλες σειρές. Το ανώτερό του τμήμα (ύψους 0.70-0.90μ.) παρουσίαζε δομική ομοιογένεια, ενώ το κατώτερο αρθρωνόταν από δύο κυρίως τύπους αργολιθοδομών που εναλλάσσονταν κατά μήκος. Αυτό συνέβαινε γιατί το ανώτερο τμήμα του τοίχου κατασκευάστηκε ενιαία, σπρηζόμενο στους επιμήκεις τοίχους προϋπαρχόντων κτηρίων, κτισμένων σε σειρά, το ένα πλησίον του άλλου και σε τοίχους που κατασκευάστηκαν για να γεφυρώσουν τα κενά μεταξύ των τοίχων των κτηρίων.

Ο δυτικός τοίχος εντοπίστηκε σε δύο σημεία της πορείας του: ένα βορειότερο, όπου είχε καταπέσει και ένα νοτιότερο, όπου αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα της κατώτερης φάσης του.

Το ερώτημα που προκύπτει στη συνέχεια είναι πότε και κάτω από ποιες συνθήκες κατασκευάστηκαν οι παραπάνω τοίχοι.

Η απάντηση σχετίζεται άμεσα με την έρευνα των αποκαλυφθέντων, οικοδομικών καταλοίπων.

Ο ανατολικός τοίχος, στο βορειότερο ανασκαφέν τμήμα του είχε την ανώτερη φάση του εδρασμένη επί του δυτικού τοίχου κτηρίου που αποκαλύφθηκε μερικώς, σε μήκος 10,50μ., στον άξονα Β-Ν και θα το ονομάσουμε συμβατικά: Κτήριο 1 (εικ. 2). Οι αποκαλυφθέντες τρεις βασικοί τοίχοι του κτηρίου, πλάτους 0,50μ., ήταν κατασκευασμένοι από μικρούς και μεσαίους ημίεργους λίθους σε επάλληλες σειρές και όριζαν δύο χώρους.

Μετά την κατασκευή του Κτηρίου 1 προστέθηκε, νότια του ένας τρίτος χώρος, τραπεζιόσχημος, με μέγιστο πλάτος (δυτικά) 1.20μ. (εικ. 2α, 3β). Οι τοίχοι του λοξοί, χωρίς τη συμπαγή δόμηση που χαρακτηρίζει αυτούς του Κτηρίου 1, δίνουν την εντύπωση μιας όχι πολύ επιμελημένης κατασκευής που πιθανόν έγινε για να περικλείσει το φρέαρ που εφάπτονταν στον νότιο τοίχο του Κτηρίου 1. Ένας μικρού πλάτους, πρόχειρα κατασκευασμένος, εγκάρσιος τοίχος, χώριζε τον χώρο σε δύο τμήματα και είχε διαμπερές άνοιγμα πιθανότατα για τη διέλευση αγωγού που συνδεόταν με το φρέαρ.

Το Κτήριο 1 και η προσθήκη του είχαν θεμελιωθεί σε επίχωση που περιείχε κεραμεική χρονολογούμενη στον ύστερο 8ο και στον 7ο αι. π.Χ.² (εικ. 3α), με εξαίρεση τον εγκάρσιο τοίχο της νότιας προσθήκης που θεμελιώθηκε σε υψηλότερο επίπεδο, πάνω από οινόχρηστο του τέλους του 7ου αι. π.Χ.³ (εικ. 3β). Πρέπει να προστέθηκε στη διάρκεια της χρήσης του κτηρίου που φαίνεται, βάσει της κεραμεικής,

2. Πρβλ. *Agora VIII*, κεραμεική του 8' μισού του 8ου αι. π.Χ., ειδικότερα αρ. 245b, πίν. 14 και κεραμεική του 7ου αι. π.Χ. Για την πρωτοαπτική κεραμεική από τη θεμελίωση του κτηρίου 1 πρβλ. και Πόλη, σ. 276-7, αρ. 249.

3. Αρ. ευρ. στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου ΜΛ. 2488. Πρβλ. *Agora VIII*, 37-8, αρ. 60, πίν. 4 και 41, αρ. 90, πίν. 5.

να χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ.⁴ (εικ. 4). Σε αυτή τη φάση μάλλον κτίστηκαν δύο ακόμα τοίχοι, στον άξονα Δ-Α: ένας πρόχειρος, μικρού πλάτους, στο νότιο τμήμα του κτηρίου 1, όπου δημιούργησε έναν μικρό χώρο, πλάτους περί τα 0.80μ. και ένας βορειότερα που χώρισε τον υπόλοιπο νότιο χώρο σε δύο επιμέρους χώρους, πλάτους 1.80μ. (εικ. 2).

Σε απόσταση 15.5μ. νότια του Κτηρίου 1 βρέθηκε το δυτικό τμήμα ενός δεύτερου κτηρίου στον άξονα Β-Ν, του Κτηρίου 2 (εικ. 5), με περισσότερες της μιας κατασκευαστικές φάσεις. Στο αρχικό κτήριο φαίνεται ότι ανήκε ένας χώρος, μήκους 8.70μ., ανάλογος κατασκευαστικά αυτών του Κτηρίου 1. Το κτήριο επεκτάθηκε προς βορρά κατά 9,50μ., με την προσθήκη ενός δεύτερου χώρου, του οποίου ο δυτικός τοίχος ενίσχυσε εξωτερικά τον δυτικό τοίχο του αρχικού κτηρίου. Επισημαίνεται ότι ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος της επέκτασης ήταν κτισμένοι από μεγαλύτερους ημίεργους λίθους σε σχέση με αυτούς των υπόλοιπων τοίχων του κτηρίου. Δόθηκε δε ιδιαίτερη προσοχή στην ενίσχυση της ΒΔ γωνίας.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το βορειοδυτικό τμήμα του Κτηρίου 2 κτίστηκε επί προγενέστερου τοίχου, στον άξονα Β-Ν, ανάλογης κατασκευής με τους τοίχους του νότιου χώρου του Κτηρίου 2, αλλά μεγαλύτερου πλάτους (0.70μ.). Σώζονταν δύο τμήματά του εκ των οποίων το βόρειο ήταν θεμελιωμένο σε εγχυτρισμό και γώνιαζε στο νότιο όριό του με τρίτο τμήμα τοίχου. Οι παραπάνω τοίχοι που πιθανότατα ανήκαν σε κτήριο προγενέστερο του Κτηρίου 2 βρέθηκαν σε επίκωση με κεραμεική του ύστερου 8ου και κυρίως του 7ου αι. π.Χ. (εικ. 6), επί της οποίας θεμελιώθηκε το Κτήριο 2 (νότιος και βόρειος χώρος)⁵. Το Κτήριο 2 πρέπει να παρέμεινε σε χρήση καθ' όλο τον 6ο αι. π.Χ. έως τους πρώιμους κλασικούς χρόνους, βάσει της κεραμεικής από την επίκωσή του⁶ (εικ. 7).

4. Η επίκωση του Κτηρίου 1 περιελάμβανε πληθώρα θραυσμάτων αρχαϊκών αγγείων, κυρίως ανοικτών, όπως σκύφοι και λεκανίδες (πρβλ. *Agora XII*, αρ. 331, 369, 1207, 1210, *Agora XXIII*, αρ. 1444, 1464) και κλειστών, διακοσμημένων με τις αγαπημένες της εποχής σειρές ζώνων ή πτηνών (όπως κύκνοι, πρβλ. *Hesperia* 9, 1940, 173, εικ. 17, αρ. 49) ή με μελανόμορφες παραστάσεις (πρβλ. *Agora XXIII*, αρ. 181, 455). Από την ανώτερη επίκωση του κτηρίου 1 προέρχονται επίσης το άνω τμήμα αμφορέα με προτομή αλόγου (αρ. ευρ. στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου ΜΛ 2513, πρβλ. *Agora XXIII*, αρ. 14), καθώς και τμήματα πήθων με εμπέστα γεωμετρικά κοσμήματα (πρβλ. *Agora XII*, αρ. 1506).

5. Η κεραμεική είναι ανάλογη εκείνης που περισυλλεγή από την υποκείμενη του Κτηρίου 1 επίκωση, βλ. σημ. 2. Πρόκειται κυρίως για τμήματα αγγείων ανοικτών, σκύφων ως επί το πλείστον, αλλά και κλειστών, όπως το αρ. ευρ. ΜΛ2514 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου (πρβλ. *Agora VIII*, σ. 32, αρ. 22, σ. 43, αρ. 98, σ. 47, αρ. 134, σ. 53, αρ. 180, σ. 51, αρ. 161 και 168, σ. 89, αρ. 512, σ. 94, αρ. 552).

6. Περιλάμβανε τμήματα ανοικτών, κατά κύριο λόγο, αγγείων (πόσεως, πινάκια κ.λπ.) του 6ου αι. π.Χ. (πρβλ. *Agora XII*, σ. 257, αρ. 309, σ. 258, αρ. 331, σ. 276, αρ. 565, σ. 306 αρ. 1002. *Agora XXIII*, σ. 262, αρ. 1340, σ. 275, αρ. 1444). Επίσης θραύσματα κυλίκων και σκύφων του 5ου αι. π.Χ.,

Ακριβώς βόρεια του Κτηρίου 2 και παράλληλα με τον βόρειο τοίχο του βρέθηκε μία ακόμα αργολιθοδομή που δεν είναι βέβαιο αν σχετιζόταν με το Κτήριο 2. Πρόκειται πάντως για λίγο μεταγενέστερη κατασκευή, όπως δείχνει η άφθονη κεραμική των ύστερων αρχαϊκών – πρώιμων κλασικών χρόνων που προέκυψε από την επίχωσή του⁷. Πρέπει μάλιστα να υπογραμμιστεί ότι περιελάμβανε μεγάλη ποσότητα τμημάτων αγγείων πόσεως, μεταξύ των οποίων βάσεις κυλίκων με εγχάρακτα γράμματα⁸.

Μετά την κατασκευή των Κτηρίων 1 και 2, το κενό τμήμα μεταξύ των δυτικών τοίχων τους γεφυρώθηκε με αργολιθοδομή, ώστε να δημιουργηθεί ένας ενιαίος τοίχος που συνεχίστηκε προς βορρά και νότο (εικ. 1). Στην προς βορρά συνέχεια του εδράστηκε επί παλαιότερου στον ίδιο άξονα. Με αυτό το προγενέστερο τμήμα είναι παράλληλος ο αποκαλυφθείς δυτικός τοίχος οριοθέτησης και διευθέτησης του ρέματος που επίσης εδράστηκε σε παλαιότερο. Ο ανατολικός τοίχος φαίνεται ότι συνεχιζόταν προς βορειοανατολικά, εκτός της τάφρου των ομβρίων. Πιθανά κατάλοιπα του δυτικού τοίχου εντοπίστηκαν βόρεια-βορειοανατολικά του, στην ανατολική παρειά της τάφρου του αγωγού του έργου.

Στον χώρο που ανοιγόταν δυτικά των παραπάνω καταλοίπων, εντός της τάφρου του έργου, αποκαλύφθηκαν τρία επάλληλα, αποσπασματικά σωζόμενα κτίσματα (εικ. 8). Στο κτίσμα της κατώτερης φάσης, σύγχρονης με την αντίστοιχη του δυτικού τοίχου οριοθέτησης του ρέματος, ανήκαν δύο γωνιάζοντες τοίχοι από μεγάλους ημίεργους λίθους που όριζαν έναν ορθογωνισμένο χώρο σωζόμενου μήκους 5μ. στον άξονα Β-Ν και πλάτους περί τα 3,5μ. Βρέθηκαν σε επίχωση των ΥΓ χρόνων (β' μισό 8ου αι. π.Χ.)⁹ (εικ. 8β). Μέσα στον 7ο αι. π.Χ. το κτίσμα αυτό εγκαταλείφθηκε, καταχώθηκε και στη θέση του οικοδομήθηκε ένα νέο από το οποίο σωζόταν ένας τοίχος, στον άξονα (Δ-Α), ακριβώς πάνω από τον νότιο τοίχο του υποκειμένου κτίσματος¹⁰ (εικ. 8α). Ο τοίχος αυτός βρισκόταν στον ίδιο στρωματογραφικό ορίζοντα και ήταν ανάλογης κατασκευής μ' εκείνους των Κτηρίων 1 και 2.

Πάνω από τα προαναφερθέντα οικοδομικά κατάλοιπα θεμελιώθηκε ένα τρίτο κτίσμα του οποίου αποκαλύφθηκαν δύο κάθετοι μεταξύ τους, ισχυροί τοίχοι (ένας

(πρβλ. *Agora XII*, σ. 267, αρ. 461, σ. 260, αρ. 357) καθώς και ληκύθων (πρβλ. *Agora XII*, σ. 314, αρ. 1119). Στα παραπάνω προστίθενται και τμήματα εμπορικών αμφορέων.

7. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η λήκυθος τύπου Διπάνειρας με μελανόμορφη παράσταση του τέλους του 8ου αι. π.Χ. (αρ. ευρ. Αρχαιολογικού Μουσείου Λαυρίου ΜΛ 2512. Πρβλ. Πόλη, σ. 290, αρ. 276).

8. Πρβλ. *Agora XII*, σ. 264, αρ. 218, σ. 265, αρ. 436.

9. Για την κεραμική της επίχωσης του κτηρίου του κατώτερου κτίσματος πρβλ. *Agora VIII*, σ. 34, αρ. 29, σ. 40, αρ. 79, σ. 43, αρ. 97, σ. 47, αρ. 126.

10. Στην κεραμική της επίχωσης θεμελίωσης του δεύτερου κτίσματος περιλαμβάνονταν όστρακα του β' μισού του 8ου, καθώς και του 7ου αι. π.Χ., κυρίως σκύφων (πρβλ. *Agora VIII*, σ. 47, αρ. 132, 133).

στον άξονα Β-Ν και ο άλλος Δ-Α) που όριζαν δύο χώρους (εικ. 8α). Είχαν πλάτος 1.00μ. Για την κατασκευή τους είχαν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι και μεσαίοι ημίεργοι λίθοι σε επάλληλες σειρές για να συγκροτήσουν τις δύο πλευρές των τοίχων και χώμα με μικρότερους αργούς λίθους στο ενδιάμεσο, ως γέμισμα. Βόρεια του κτίσματος βρέθηκε ταφή του 5ου αι. π.Χ.¹¹ Στην περιοχή πλησίον της ταφής περι-συνελέγη κλασική κεραμεική¹².

Προς νότο ο ανατολικός τοίχος οριοθέτησης του ρέματος συνεχιζόταν σε ευθεία γραμμή, νότια του Κτηρίου 2, περνώντας δυτικά από ένα τρίτο κτήριο, το Κτήριο 3 (εικ. 9). Σε αυτό το τμήμα ο ανατολικός τοίχος εδραζόταν επίσης επί προγενέστερου τοίχου στον ίδιο άξονα. Το Κτήριο 3, ίδιου προσανατολισμού και ανάλογης κατασκευής με τα 1 και 2, θεμελιώθηκε σε επίκωση με κεραμεική του 7ου και 6ου αι. π.Χ.¹³ (εικ. 9). Σε δεύτερη φάση, πιθανότατα στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. έγινε μία επιδιόρθωση ή επέκτασή του προς νότο και συνεχίστηκε η χρήση του στον 5ο αι. π.Χ., σύμφωνα με την περισυλλεχθείσα κεραμεική¹⁴. Στην επίκωση του βόρειου χώρου του κτηρίου βρέθηκε και ένα σταθμίο¹⁵ (εικ. 9).

Νοτιότερα του Κτηρίου 3 ο ανατολικός τοίχος οριοθέτησης του ρέματος κανόταν προς τα ΝΔ, εκτός της τάφρου των ομβρίων και κάτω από τις παρακείμενες οικίες, όπου δεν μπορούσε να προχωρήσει η ανασκαφική έρευνα.

Δύο σχεδόν παράλληλοι τοίχοι, με απόσταση μεταξύ τους περί τα 4.00μ. βρέθηκαν νοτιότερα, με υποκείμενους τους παλαιότερους (εικ. 1). Θα μπορούσαν να αποτελούν τη συνέχεια των δύο προαναφερόμενων τοίχων οριοθέτησης του ρέματος (δυτικού και ανατολικού) καταδεικνύοντας μία στροφή του καναλιού προς τα νοτιοανατολικά.

Μέσα στον 6ο αιώνα ή τον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. ο ανατολικός τοίχος οριοθέτησης του ρέματος, που καθώς φαίνεται είχε διαδεχθεί έναν παλαιότερό του, υψώθηκε με την κατασκευή ενός ισχυρότερου τοίχου αποτελούμενου από μεγαλύτερους ημίεργους λίθους.

11. Η χρονολόγησή της προέκυψε από κεραμεική του 5ου αι. π.Χ. (στόμιο ληκύθου δευτερεύοντος τύπου) που βρέθηκε ανάμεσα στα οστά.

12. Σε αυτή περιλαμβάνεται μία μελαμβαφής κοτύλη με αρ. ευρ. Αρχαιολογικού Μουσείου Λαυρίου ΜΛ 2419 (πρβλ. *Agora XII*, σ. 257, αρ. 313, 314) και ένας ασκός με αρ. ευρ. Αρχαιολογικού Μουσείου Λαυρίου ΜΛ 2511 (πρβλ. *Agora XII*, σ. 358, αρ. 1734).

13. Στην κεραμεική του 7ου αι. π.Χ. συγκαταλέγονται όστρακα κλειστών και ανοικτών αγγείων (πρβλ. *Kerameikos VI2*, σ. 442, αρ. 77. *Agora VIII*, σ. 51, αρ. 162). Η κεραμεική του 6ου αι. περιλαμβάνει όστρακα κυλικών, σκύφων και κλειστών αγγείων όπως οινοχόες (πρβλ. *Agora XII*, σ. 261, αρ. 368, σ. 246, αρ. 143).

14. Στην κεραμεική του 5ου αι. π.Χ. ανήκουν τμήματα ανοικτών αγγείων, όπως σκύφων και αλατοδοχείων, καθώς και μελανόμορφων ληκύθων (πρβλ. *Agora XII*, σ. 276, αρ. 575, σ. 301, αρ. 913. *Agora XXIII*, σ. 251, αρ. 1237).

15. Αρ. ευρ. Αρχαιολογικού Μουσείου Λαυρίου ΜΛ 2515.

Στην περιοχή του Κτηρίου 1, μετά την ανύψωση του ανατολικού τοίχου οριοθέτησης του ρέματος δημιουργήθηκαν σε συνάφεια με αυτόν, πάνω από το Κτήριο 1, τρεις μικροί χώροι. Ένας τέταρτος διαμορφώθηκε στη θέση της νότιας επέκτασης, με την ανύψωση των παλαιότερων τοίχων, καθώς το φρέαρ χρησιμοποιούνταν ακόμα (εικ. 2).

Νότια των παραπάνω χώρων, στο διάστημα μεταξύ των Κτηρίων 1 και 2 αποκαλύφθηκε ένας ακόμα χώρος εφραπώμενος στον ανυψωμένο ανατολικό τοίχο οριοθέτησης του ρέματος.

Σε απόσταση περί τα 25μ. νότια των τοίχων οριοθέτησης του ρέματος είχαν κτιστεί, δύο τοίχοι κατά τέτοιο τρόπο ώστε ο ένας, ο βόρειος που βρισκόταν στον άξονα ΒΑ-ΝΔ, να συναντά διαγώνια τον νότιο, στον άξονα Δ-Α (εικ. 10). Ο νότιος τοίχος, που σωζόταν σε ύψος 1.80μ., ήταν πολύ ισχυρός. Είχε πλάτος 1.10μ. Ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους σε επάλληλες σειρές και είχε επενδεδυμένες τη νότια πλευρά του με τμήματα λίθινων πλακών ή αδρά επεξεργασμένων λίθων και τη βόρεια με ορθογώνιους παραλληλόγραμμους λιθοπλίνθους πλάτους 0.40μ. και μήκους περί το 1.30μ. τοποθετημένους κατά το ισόδομο σύστημα. Μόνο με τέτοιους λιθοπλίνθους είχε κατασκευαστεί ο βόρειος λοξός τοίχος. Το ανατολικό τμήμα του τοίχου αυτού συνέβαλε με τη βόρεια απόληξη λιθόκτιστου αγωγού, τετράγωνης διατομής που είχε κατεύθυνση Β-Ν. Η είσοδος ή έξοδος νερού από τον αγωγό ρυθμιζόταν με κατακόρυφη πλάκα που έφρασε, όταν κρινόταν απαραίτητο, το στόμιο του αγωγού στο βόρειο όριό του. Η ύπαρξη στο σημείο αυτό, στον πυθμένα του αγωγού, οπής επενδεδυμένης με μόλυβδο ίσως σχετιζόταν με τη χρήση αυτής της πλάκας. Νότια των προαναφερθέντων τοίχων βρέθηκαν διάσπαρτοι αργοί λίθοι, τμήματα λίθινων πλακών και δύο συνανήκοντα τμήματα βάθρου με εντομή¹⁶ (εικ. 11).

Η κατασκευαστική ιδιαιτερότητα των τοίχων, η ύπαρξη του αγωγού στο ανατολικό τους τμήμα με κατεύθυνση προς τα ΝΑ, τα διάσπαρτα λίθινα μέλη και η σταδιακή εξαφάνιση των επάλληλων στρωμάτων αμμοχάλικων νότια των τοίχων οδηγεί στη σκέψη ότι η όλη κατασκευή αποσκοπούσε πιθανόν στην εκτροπή της ροής του νερού προς ανατολικά για την εκμετάλλευσή του ή στην αποφυγή καταστροφών (αποτέλεσμα μιας τέτοιας μπορεί να ήταν τα λίθινα μέλη που βρέθηκαν νότια των τοίχων) ή και στα δύο παραπάνω.

Από όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα διαπιστώνονται τα εξής:

Πρώτα απ' όλα φαίνεται ότι στην περιοχή αυτή ανατολικά των Αλυκών Αναβύσσου υπήρχε μία έντονη ανθρώπινη παρουσία, τουλάχιστον από το β' μισό του 8ου αι. π.Χ. έως και τον 5ο αι. π.Χ. Σε αυτό το διάστημα έγινε μία προσπάθεια ασφαλούς διαβίωσης στον χώρο και κατά το δυνατόν καλύτερης οργάνωσης και εκμετάλλευσής του.

16. Αρ. ευρ. στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου ΜΛ2469-ΜΛ2481.

Διευθέτησαν το ρέμα, εγκλωβίζοντάς το σε ένα κανάλι ροής και ανέπτυξαν τη ζωή τους εκατέρωθέν του. Η σταδιακή, όμως, άνοδος της στάθμης του νερού και οι καταστροφές που προκαλούσε επέτασσαν συνεχείς επισκευές στα γειτονικά κτίσματα και μετά από ένα χρονικό διάστημα δημιουργούνταν η ανάγκη ανύψωσης της στάθμης των παρακείμενων του ρέματος χώρων χρήσης. Έτσι έχουμε αλλαγές μετά το β' μισό του 8ου αι., τον 7ο αι. π.Χ., πιθανότατα στα τέλη 7ου-αρχές του 6ου αι. π.Χ. και στο τέλος του 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.

Η καταστραμμένη ΥΓ φάση δεν επιτρέπει σε μεγάλο βαθμό την ανασύσταση των στοιχείων ζωής αυτή την εποχή.

Τον 6ο αι. έως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. υπήρχε μια χωροταξική οργάνωση, όπως δείχνουν τα Κτήρια 1-3 που σχεδόν ισαπέχουν και είναι ανάλογα προσανατολισμένα

Ποιος ήταν ο χαρακτήρας, όμως, αυτών των κτηρίων; Το σταθμίο που βρέθηκε στο Κτήριο 3 παραπέμπει σε εργαστηριακή-εμπορική χρήση του χώρου. Οι άφθονοι οξυπύθμενοι αμφορείς που βρέθηκαν στην περιοχή όλων των κτηρίων μπορούν να συνδεθούν τόσο με χώρους εμπορικού χαρακτήρα, όσο και με χώρους εστίασης, όπως και τα αγγεία πόσεως που περισυλλέγησαν κυρίως από την περιοχή του Κτηρίου 2. Αν μάλιστα το ΔΕ που είναι χαραγμένο στη βάση μιας από τις ευρεθείσες κύλικες ερμηνευτεί ως ΔΕΜΟΣΙΟΝ οδηγούμαστε στην αναζήτηση πιθανού δημόσιου χαρακτήρα στον χώρο. Σε δημόσιου χαρακτήρα κτήρια παραπέμπουν τόσο η ισχυρή κατασκευή των κλασικών χρόνων δυτικά της οριοθέτησης του ρέματος, όσο και αυτή στο νότιο τμήμα της τάφρου των Ομβρίων, καθώς και τα μαρμάρινα μέλη που βρέθηκαν παρασυρμένα εκεί. Δεν αρκούν, όμως, αυτά τα στοιχεία για ασφαλή συμπεράσματα.

Η ένταξη των ευρημάτων της οδού Μικράς Ασίας στον χάρτη της ευρύτερης περιοχής και η συσχέτισή τους με τα λοιπά ευρήματα από τους ύστερους γεωμετρικούς, αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους θα βοηθούσαν ίσως στην καλύτερη κατανόηση της θέσης, του ρόλου και της σημασίας τους.

Στο ανατολικό άκρο του οικισμού της ΑΤΕ, στην περιοχή Α-ΝΑ του Αγίου Παντελεήμονα και στην πεδιάδα από τον οικισμό της ΑΤΕ έως τον Άγιο Γεώργιο που διασχίζεται από την οδό Βρουύλων έχουν εντοπιστεί εκτεταμένα ταφικά κατάλοιπα που συνίστανται κυρίως σε ένα μεγάλο νεκροταφείο των γεωμετρικών χρόνων και τύμβους, ήτοι μικρά νεκροταφεία πιθανότατα γενών¹⁷ ή οικογενειακά¹⁸. Στους *Karten von Attika* σημειώνονται τύμβοι στο βόρειο τμήμα της πεδιάδας πλησίον του γεωμετρικού νεκροταφείου, αλλά και στο νότιο μέρος της κοντά στον Άγιο

17. Morris 1987, 91, 151.

18. Πρβλ. την οργάνωση των νεκροταφείων στον Μυρρινούντα. Βλ. Κακαβογιάννη 2009, 58, 59, 71.

Γεώργιο¹⁹. Έναν από αυτούς, στην περιοχή του Αγ. Γεωργίου ανέσκαψαν οι Π. Καστριώτης και Αλ. Φιλαδέλφους το 1911²⁰. Στην περίοδο 1983-1986 ανεσκάφησαν από την Ό. Κακαβογιάννη τμήματα δύο ακόμα τύμβων²¹. Ο πρώτος βρισκόταν στον οικισμό της ΑΤΕ²², παρά την οδό προς Συντερίνα-Λαύριο, και ο άλλος παρά την οδό Βρυούλων²³, πλησιέστερα προς τον Άγιο Γεώργιο. Δίπλα στον τελευταίο τύμβο έχει εντοπιστεί και άλλος, «δίδυμος». Στους τύμβους της ΑΤΕ και της Βρυούλων ανασκάφηκαν τάφοι που χρονολογούνται από τα μέσα 8ου έως τον 5ο αι. π.Χ.²⁴, την περίοδο ακριβώς που χρησιμοποιείται η περιοχή εκατέρωθεν της οριοθέτησης του ρέματος.

Στην περιοχή Φοφώλες, στην βόρεια παρυφή των Αλυκών, έχει ερευνηθεί τμήμα νεκροταφείου με καύσεις κλασικών χρόνων²⁵.

Οικοδομικά κατάλοιπα σημειώνονται από τον Milchhoefffer βόρεια των Αλυκών, στη θέση Λάκκα, καθώς και στον Άγ. Γεώργιο²⁶.

Οι τύμβοι και το νεκροταφείο στις Φοφώλες θέτουν τα όρια μιας περιοχής εντός της οποίας αναπτύσσονται οικιστικοί πυρήνες και ίσως το κέντρο της αρχαίας Αναφλύσου με τα οποία θα μπορούσαν να συνδεθούν τα αποκαλυφθέντα κατάλοιπα στην οδό Μικράς Ασίας.

Η εκτενέστερη μελέτη των ευρημάτων από την οδό Μικράς Ασίας και ίσως η αποκάλυψη νέων στοιχείων θα ρίξουν περισσότερο φως στο τι συνέβαινε στην περιοχή ανατολικά των Αλυκών Αναβύσσου από τον 8ο έως τον 5ο αι. π.Χ.

19. Curtius-Kaupert-Milchhoefffer 1881-1900, πίν. XVII. Για το γεωμετρικό νεκροταφείο βλ. Θέμελης 1973-4, 108-110. Από την περιοχή Βόντα, πλησίον του γεωμετρικού νεκροταφείου προέρχεται και τμήμα αρχαϊκής επιγραφής, πιθανώς από βάθρο επιτυμβίου κούρου, ή κόρης. Βλ. Θέμελης 1971, 33-34.

20. Καστριώτης, Φιλαδέλφους 1911, 110-131.

21. Οι τύμβοι και των δύο θέσεων σημειώνονται στους *Karten von Attika* (πίν. XVII).

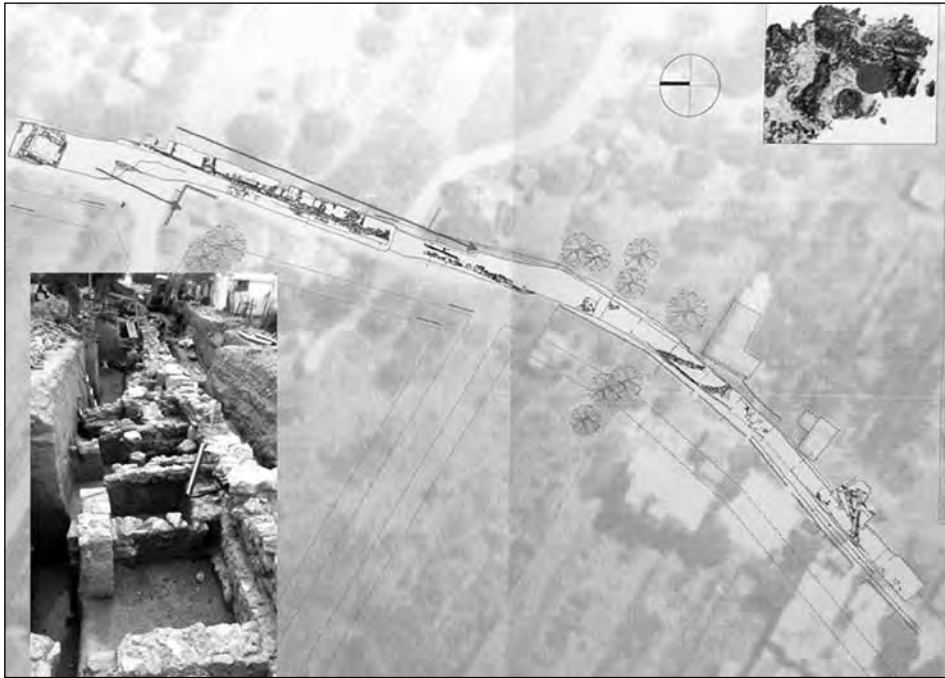
22. Οικ. Χατζηναντωνίου, βλ. Κακαβογιάννη, 1984, 43 κ.εξ.

23. Οικ. Κορμέτζα, βλ. Κακαβογιάννη 1987, 96 κ.εξ. Βλ. και Mersch 1996, 106.

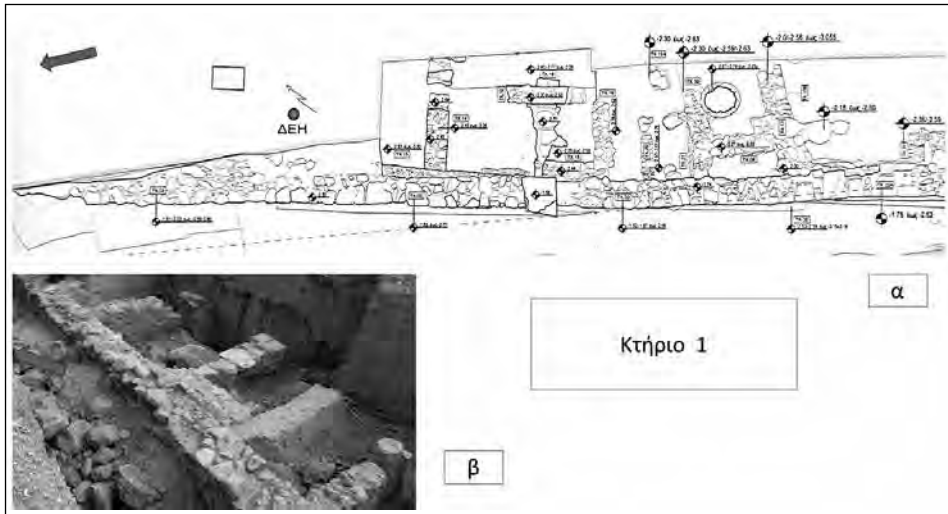
24. Βλ. και Κακαβογιάννη, Πετρόχειλος, 2013, 69-73.

25. Αδημοσίευτο. Το όνομα της περιοχής δηλώνει θέση με στάχτες και κάρβουνα.

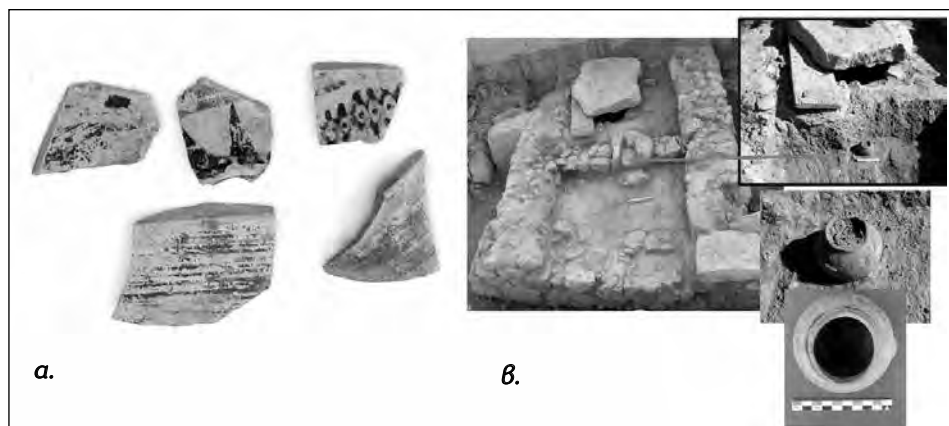
26. Curtius-Kaupert-Milchhoefffer 1881-1900, πίν. XVII.

Εικ. 1. Αρχαίότητες που αποκαλύφθηκαν στην οδό Μικράς Ασίας.

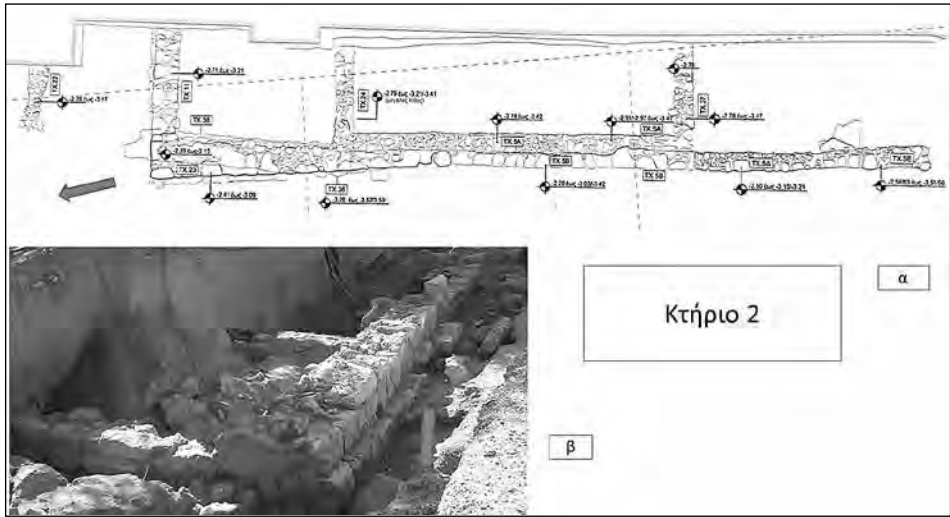
Εικ. 2.

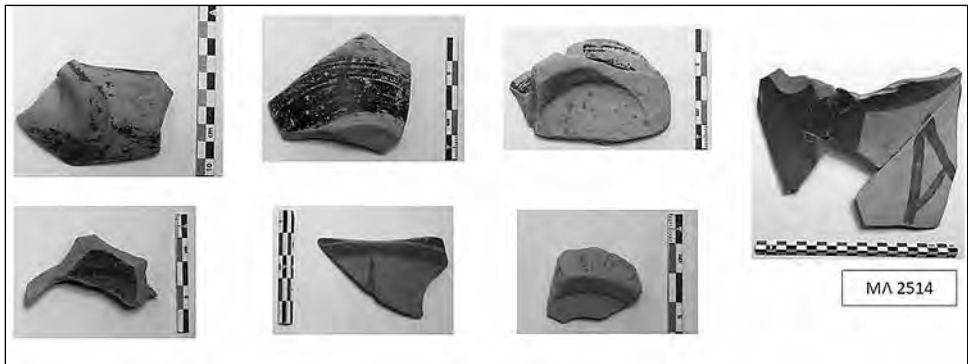
Εικ. 3. **α.** Κτήριο 1. Κεραμική από την επίκωση θεμελίωσης του κτηρίου.
β. Κτήριο 1. Νότια προσθήκη. Οινοχόη ΜΛ 2488.

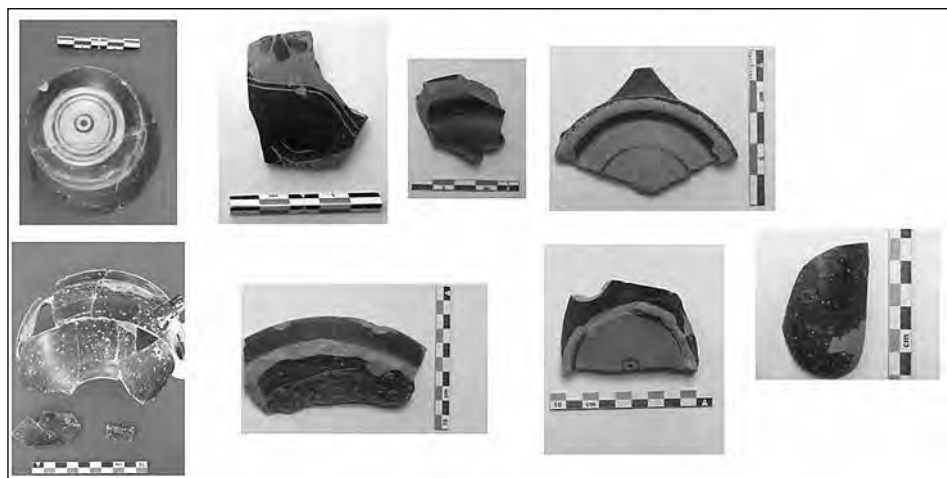
Εικ. 4. Κτήριο 1. Κεραμική από την επίκωση των αρχαϊκών χρόνων - 6ος αι. π.Χ.

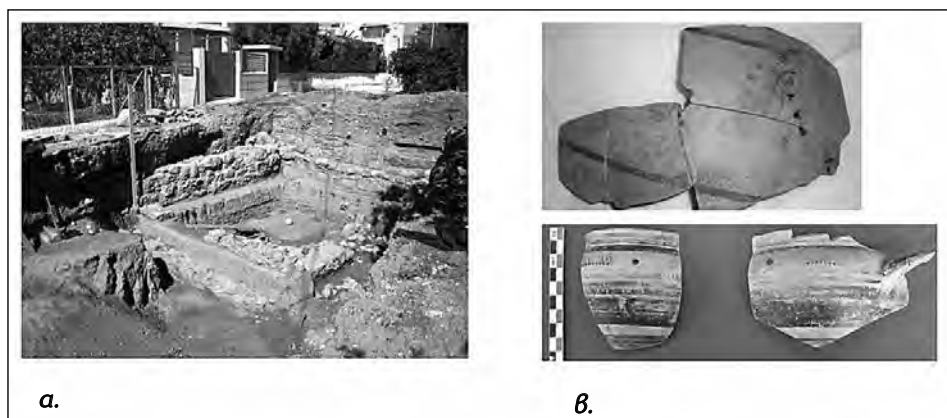
Εικ. 5.

Εικ. 6. Κτήριο 2. Κεραμική από την επίχωση θεμελίωσης του κτηρίου.

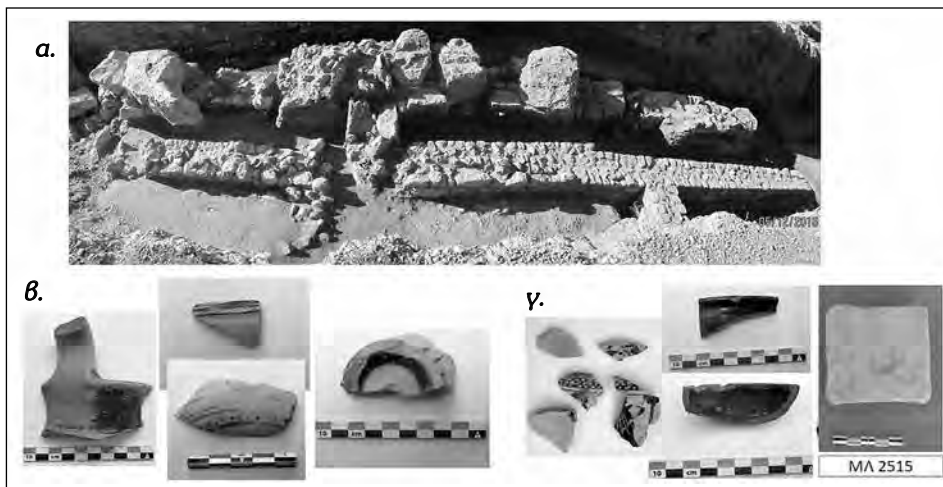
Εικ. 7. Κτήριο 2. Κεραμική από την επίκωση του κτηρίου.

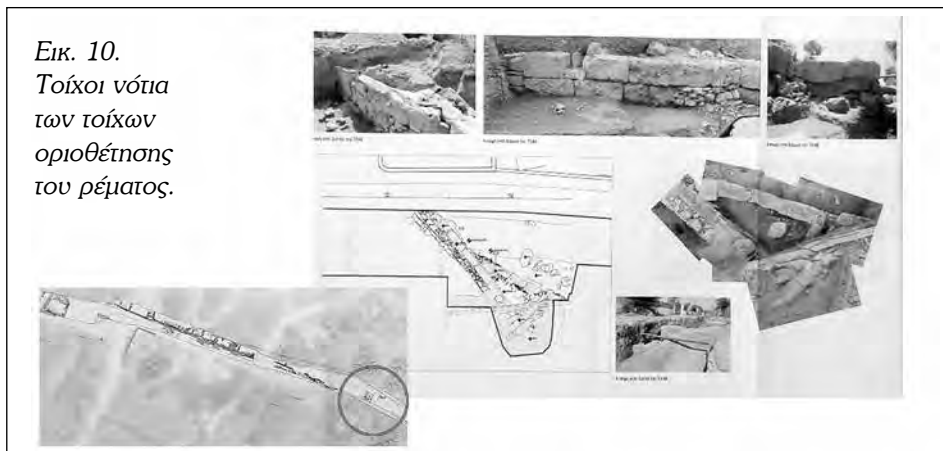
α.

β.

Εικ. 8. α. Βορειοδυτικά επάλληλα κτίσματα.
β. Βορειοδυτικό κατώτερο κτίσμα. Κεραμική από την επίκωσή του.

Εικ. 9. **α.** Κτήριο **β.** Κεραμική από την επίκωση θεμελίωσης. **γ.** Κεραμική του 5ου αι. π.Χ. και σταθμίο από την επίκωση του κτηρίου.

Εικ. 10.
Τοίχοι νότια των τοίχων οριοθέτησης του ρέματος.

Εικ. 11. Λίθινα μέλη νότια της διευθέτησης του ρέματος.

Συνομογραφίες – Βιβλιογραφία

- Agora VIII*: E. Brann, *The Athenian Agora VIII*. «Late Geometric and Protoattic Pottery. Mid 8th to Late 7th Century B.C.», Princeton 1961.
- Agora XII*: B.A. Sparkes, *The Athenian Agora XII*. «Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.», Princeton 1970.
- Agora XXIII*: M.B. Moore-M.Z.P. Philippides, *The Athenian Agora XXIII*. «Black-Figured Pottery», Princeton 1987.
- Curtius-Kaupert-Milchhoeffer 1881-1900: E. Curtius, J.A. Kaupert, A. Milchhoeffer, *Karten von Attika*, Berlin 1881-1900.
- Θέμελης 1971: Π. Θέμελης, «Ανάβυσσος», *ΑΔ* 26 (1971), Χρονικά, 33-34.
- Θέμελης 1973-4: Π. Θέμελης, «Ανάβυσσος. Γεωμετρικό Νεκροταφείο», *ΑΔ* 29 (1973-4), Χρονικά, 108-110.
- Hesperia* 9, 1940: C. Roebuck, «Pottery from the north slope of the Akropolis 1937-1938» *Hesperia* 9, 1940, 141-260.
- Κακαβογιάννη 1984: Ό. Κακαβογιάννη, «Ανάβυσσος», *ΑΔ* 39 (1984), Χρονικά, 43-45.
- Κακαβογιάννη 1987: Ό. Κακαβογιάννη, «Παλαιά Φώκαια (Καταφύκι)», *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, 96-7.
- Κακαβογιάννη 2009: Ό. Κακαβογιάννη, «Τοπογραφία του αρχαίου δήμου Μυρρινούντος», στο: Β. Βασιλοπούλου, Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Το έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003 (Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 18-20 Δεκεμβρίου 2003)*. Αθήνα 2009. Δήμος Μαρκοπούλου Μεσογαίας Αττικής.
- Κακαβογιάννη-Πετρόχειλος 2013: Ό. Κακαβογιάννη, Ν. Πετρόχειλος, 2013, «Από τα νεκροταφεία των αττικών δήμων της δυτικής παραλίας, πρώτες παρατηρήσεις». *Πρακτικά ΙΔ' ΕΣΝΑ (Καλύβια Θορικού Αττικής, 6-9 Οκτωβρίου 2011)*. Καλύβια, 69-80.
- Καστριώτης-Φιλαδελφίας 1911: Π. Καστριώτης, Α. Φιλαδελφίας, «Ανασκαφαί Αναβύσσου», *ΠΑΕ* 1911, 110-131.
- Kerameikos VI: K. Kübler, *Kerameikos VI 2*. "Die Nekropolen des späten 8. bis früchten 6. Jhsv. Chr". 1. Diekorinthische Keramik. Berlin 1959. 2. Dieattische Keramik. Berlin 1970.
- Mersch 1996: A. Mersch, «Studien zur Siedlungsgeschichte Attikas von 950-400 v.Chr.», Frankfurt am Main 1996.
- Morris 1987: I. Morris, «Burial and ancient society» στο: *New Studies in Archaeology*, nr. 79, Cambridge 1987.
- Πόλη: Λ. Παρλαμά - Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η Πόλη κάτω από την Πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών*, Αθήνα 2001.